

66 | 2 (2026)

PRISPEVKI

ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

2

INŠTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

PRISPEVKI
ZA NOVEJŠO
ZGODOVINO

Prispevki za novejšo zgodovino

Contributions to the Contemporary History

Contributions a l'histoire contemporaine

Beiträge zur Zeitgeschichte

UDC/UDK 94(497.4) "18/19 "
ISSN 0353-0329 (tiskana izdaja)
2463-7807 (spletna izdaja); <https://ojs.inz.si/pnz>
DOI <https://doi.org/10.51663/pnz.66.2>

Uredniški odbor/Editorial board: dr. Jure Gašparič (glavni urednik/editor-in-chief),
dr. Mojca Šorn (namestnica glavnega urednika), dr. Andrej Pančur, dr. Marko Zajc,
dr. Filip Čuček, dr. Marta Rendla, dr. Jurij Hadalin, dr. Agustin Cosovschi, dr. Ivan Sablin,
dr. Martin Moll, dr. Adéla Gjuričová, dr. Andreas Schulz, dr. Sabine Rutar, dr. Neja Blaj
Hribar, Mihael Ojsteršek

Lektura/Proofreading: dr. Andreja Jezernik, Borut Praper in Monika Fritz

Prevodi/Translations: Borut Praper in Monika Fritz

Izdajatelj/Published by: Inštitut za novejšo zgodovino/Institute of Contemporary History,
Privoz 11, SI-1000 Ljubljana, tel. (386) 01 200 31 20, fax (386) 01 200 31 60,
e-mail: jure.gasparic@inz.si

Sofinancer/Financially supported by: Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko
dejavnost Republike Slovenije/ Slovenian Research and Innovation Agency

Računalniški prelom/Typesetting: Studio Aleja d.o.o.

Tisk/Printed by: Medium d.o.o.

Cena/Price: 15,00 EUR

Zamenjave/Exchange: Inštitut za novejšo zgodovino/Institute of Contemporary History,
Privoz 11, SI-1000 Ljubljana

Prispevki za novejšo zgodovino so indeksirani v/are indexed in: Scopus, ERIH Plus, Historical
Abstract, ABC-CLIO, PubMed, CEEOL, Ulrich's Periodicals Directory, EBSCOhost

Številka vpisa v razvid medijev: 720

*Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji/ The publisher assumes no
responsibility for statements made by authors*

Fotografija na naslovnici:

Pogled na mlin v Thörlu na avstrijskem Štajerskem, olje na lesu neznanega slikarja, okoli 1850.

Vir: File:Blick auf Thörl c1850.jpg - Wikimedia Commons,
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Blick_auf_Th%C3%B6rl_c1850.jpg.

Vsebina

Razprave – Articles

Economics, Nationalism and Politics in Central and South-Eastern Europe:
Introduction to the Thematic Section/ Ekonomija, nacionalizem in politika
v Srednji in Jugovzhodni Evropi: uvod v tematski sklop (Nataša Henig Miščič).... 10

Nataša Henig Miščič, Doing In-Between, Economic Nationalism, and the
Carniolan Savings Bank in Ljubljana, 1870s–1880s / Prakse vmesnosti,
ekonomski nacionalizem in Kranjska hranilnica v Ljubljani v 70. in 80. letih
19. stoletja..... 13

Ivan Smiljanić, The Many Struggles of Anton Kajfež: The Rise and Fall
of a Kočevje Merchant from Political and Economic Perspectives / Mnogi boji
Antona Kajfeža: vzpon in padec kočevskega trgovca s politične ter gospodarske
perspektive..... 36

Oliver Pejić, “Foreign” Businesspeople and Economic Nationalism in
the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes: Cases from the Maribor Oblast
(1922–1929) / “Inozemni” podjetniki in ekonomski nacionalizem v Kraljevini
Srbov, Hrvatov in Slovencev: primeri iz Mariborske oblasti (1922–1929)..... 60

Neja Blaj Hribar, Who Counts as Foreign? Foreign Employment between
Legislation and Public Discourse – the Case of the Drava Banovina / Kdo je tujec?
Zaposlovanje tujcev med zakonodajo in diskurzom - primer Dravske banovine..... 77

Business and Environmental History: Introduction to the Thematic Section /
Poslovna in okoljska zgodovina: uvod v tematski sklop (Ivan Smiljanić)..... 93

Walter M. Iber, Christian G. Schmidt, Hydropower and Entrepreneurship:
Case Studies from Styria / Hidroenergija in podjetništvo: študije primerov
iz Štajerske 96

Eduard Kubů, Barbora Štolleová, Urban Solid Waste as Agricultural
Fertiliser – a Viable Solution or a Relic of the Past? The Garbage Business
in Prague from the 1880s to the 1930s / Trdni komunalni odpadki kot kmetijsko
gnojilo – izvedljiva rešitev ali ostanek preteklosti? Ravnanje z odpadki v Pragi
od 80. let 19. do 30. let 20. stoletja..... 118

Lilija Wedel, Oil Rush in the Imperial Baku: Reciprocal Impacts between
Industry, Environment, and Urbanisation / Naftna mrzlica v Bakuju v času
Ruskega imperija: vzajemni vplivi industrije, okolja in urbanizacije..... 140

Gabriele Mastrolillo , Sacralisation and Monumentalisation of World War I in the Isonzo/Soča Region / Sakralizacija in monumentalizacija prve svetovne vojne v Posočju	161
---	-----

Filip Čuček , Celju preti »neizogibna propast, ako ne bodo merodajni faktorji v dvanajsti uri uvideli, da je pomoč neizogibna in nad vse nujna.« Poplave in regulacije Savinje med obema svetovnima vojnama / Celje Faces an "Inevitable Collapse Unless the Relevant Authorities Finally Realise that Help is Urgently Required." Flooding and Regulation of the River Savinja during the Interwar Period	180
---	-----

Bojan Godeša, Vida Milošević Arnold, Matija Puškarić , Med spominom in revizijo: druga svetovna vojna in vrednote (slovenske) družbe / Between Memory and Revisionism: World War II and the Values of (Slovenian) Society	200
--	-----

Mateja Režek , Jugoslovanska neuvrščenost in globalni jug v osnovnošolskih učnih načrtih in učbenikih socialistične Slovenije / Yugoslav Non-alignment and the Global South in Primary School Curricula and Textbooks in Socialist Slovenia.....	218
---	-----

Razmišljanja in razpravljanja – Reflections and Discussions

Jurij Perovšek , O oblikovanju slovenske (samo)zavesti in volje po nacionalni emancipaciji / On the Formation of Slovenian (Self-)Awareness and the Will for National Emancipation	243
---	-----

Ocene in poročila – Reviews and Reports

Janja Sedlaček (ed.), Socialist Agricultural Policy: Origins and Implementation. (Agustín Cosovschi)	271
Urška Purg (ur.), Denar in kriminal: tekma brez konca = Money and Crime: The Neverending Race. (Ivan Smiljanić)	275

Bojan Godeša,* Vida Milošević Arnold,**
Matija Puškarić***

Med spominom in revizijo: druga svetovna vojna in vrednote (slovenske) družbe

IZVLEČEK

Članek obravnava dejstvo, da je v svetu zavedanje o pomenu zmage nad nacifašizmom v drugi svetovni vojni, ki vse bolj izgublja značaj »dobre vojne«, mnogo premalo upoštevano. Vsekakor takšno zanemarjanje, zapostavljanje in podcenjevanje pri obravnavi značaja, pomena in vloge druge svetovne vojne, ki je hkrati povezano tudi z njenim načrtnim razvrednotenjem in razgradnjo, za sodobni svet in aktualni trenutek predstavlja jedro težav. Te neposredno zadevajo v bistvo stvarnih izzivov, s katerimi se soočamo v Evropski uniji in nasploh v svetu pri ohranjanju demokracije in njenih vrednot, pa tudi povsem osnovnih univerzalnih civilizacijskih vrednot, ki človeško družbo določajo kot humano. Temu ob bok avtorji postavijo projekt Spomini še živijo kot prostor demokratičnega in medgeneracijskega dialoga in spontano obliko reminiscenčne terapije.

Ključne besede: druga svetovna vojna, družbeni procesi, vrednote, revizija, demokracija, Slovenija, Slovenci, projekt Spomini še živijo

* Dr., znanstveni svetnik, Inštitut za novejšo zgodovino, Privoz 11, SI-1000 Ljubljana, bojan.godesa@inz.si; ORCID: 0000-0003-3241-4251

** univ. dipl. socialna delavka, spec. supervizije, upokojena visokošolska predavateljica Fakultete za socialno delo; vida.mi.arnold@gmail.com

*** dipl. delovni terapevt, DSO Fužine, Nove Fužine 40, SI-1000 Ljubljana; matija.puskaric@dso-fuzine

ABSTRACT

BETWEEN MEMORY AND REVISIONISM: WORLD WAR II AND THE VALUES OF (SLOVENIAN) SOCIETY

The article addresses the fact that, around the world, there is far too little recognition of the significance of the victory over Nazism and Fascism in World War II – a victory that is increasingly losing its status as a “good war.” By all means, such neglect, marginalisation, and underestimation of the nature, significance, and role of World War II, also stemming from its systematic devaluation and dismantling, constitute the core of the problems facing the modern world and the present moment. These problems are directly related to the ongoing challenges we face in the European Union and throughout the world in preserving democracy and its values, as well as the most fundamental universal civilisational values that define human society as humane. In this context, the authors present the project Spomini še živijo (Memories Live On) as a space for democratic and intergenerational dialogue and as a spontaneous form of reminiscence therapy.

Keywords: World War II, societal processes, values, revisionism, democracy, Slovenia, Slovenians, the Spomini še živijo (Memories Live On) project

V svetu, pa tudi v slovenski družbi, se vse bolj izgublja temeljna civilizacijska vrednostna orientacija. Po Hitlerjevem vzponu na oblast v Nemčiji v tridesetih letih prejšnjega stoletja se je prevladujoče stališče v krogu tistih, ki so se zavedali, kaj to pomeni za obstoj človeštva kot civilizirane družbe, izoblikovalo v geslo: »Fašizem, to je vojna!«

Pri rekonstrukciji sveta po letu 1945 sta bila antifašizem in uporništvo proti nacifašizmu vtkana v vizijo zmagovalcev druge svetovne vojne kot njen obvezni konstitutivni element pri oblikovanju nove svetovne ureditve. Zgodovinski fenomen antifašističnega uporništva je zaradi vloge med drugo svetovno vojno in prispevka k zmagi nad nacifašizmom s svojim ugledom predstavljal svojevrstno družbeno katarzično izhodišče in je bil, kot simbolni prelom s preteklostjo, pomemben dejavnik pri oblikovanju povojne vizije z vidika univerzalnih civilizacijskih vrednot, zlasti v moralno-etični in humani razsežnosti. Pri povojnem oblikovanju skupnega sistema vrednot je predstavljal najboljše zagotovilo za trajno uresničevanje skupne obveze: »Nikoli več!« (Do) danes je ta vizija skoraj popolnoma zbledela.

V današnji družbi na globalni ravni prevladuje pogled na preteklost, ki ima v jedru razlage zgodovinski spopad med (zahodno) demokracijo in totalitarizmi kot središčno točko za razumevanje (predvsem) dvajsetega stoletja. Če se najprej ozremo na takšno interpretacijo, ki je zaznamovana s totalitarno paradigmo, ugotovimo, da je njena velika težava metodološke narave. Gre za arbitrarno tezo, ki ni zgodovinarska,

ampak sociološka in izvira iz apriornega determinističnega izhodišča. Primerjava totalitarizmov je legitimna in potrebna, vendar ob takšni uporabi komparativne metode lahko izpadejo vzroki in posledice, če se ta vidik obravnava kot ključni oziroma celo edini kriterij za ovrednotenje preteklosti in se historični kontekst kot temeljni okvir, ki omogoča razumevanje poteka dogodkov in zgodovinskih procesov, ne upošteva dovolj dosledno. To nas privede v zgodovinsko protislovno položaje, kjer ni več jasno prepoznavne vzročno-posledične dinamike. Zagovorniki totalitarne paradigme se pogosto sklicujejo na Hannah Arendt kot teoretično utemeljiteljico koncepta o družbeni naravi totalitarizma,¹ pri čemer pa ona s svojimi raziskavami zagotovo ni imela namena prispevati k rehabilitaciji tistih političnih idej, strank, gibanj in oseb, ki so se v času druge svetovne vojne kompromitirale v boju proti zaveznikom in se na tak ali drugačen način družbeno diskvalificirale tudi z lastno soodgovornostjo za holokavst. Družbene spremembe, ki so nastale v okviru totalitarne paradigme po padcu Berlinskega zidu, so namreč omogočile, da so zagovorniki družbenopolitičnih konceptov iz tridesetih let prejšnjega stoletja – ravno na podlagi sklicevanja na prevladujoči globalni model – diskreditiranim ideološkim paradigmam povrnili družbeno legitimnost, čeprav se je po zmagi nad Hitlerjem zdelo, da so zaradi svoje participacije na strani sil osi v svetovnem spopadu upravičeno končale na smetišču zgodovine.

Dejstvo je, da je v svetu zavedanje o pomenu zmage nad nacifašizmom v drugi svetovni vojni, ki vse bolj izgublja značaj »dobre vojne«, kakor jo je pred leti označil eden njenih največjih poznavalcev, John Lukacs v knjigi *The Legacy of the Second World War*,² mnogo premalo upoštevano. Seveda Lukacs pri tem pripominja, da sicer nobena vojna ne more biti »dobra« in da obstajajo zgolj cilji neke vojne, ki so boljši od tistih v drugih vojnah. Hkrati pa opozarja, da je med številnimi narodi, zlasti v srednji in vzhodni Evropi, pa tudi v Italiji in na Japonskem, ki so se v svetovnem spopadu znašli med poraženci in so v tem smislu seveda logično imeli povsem drugačno izkušnjo, vendarle prišlo do izraza tudi drugačno razumevanje njenega pomena.³ Takšno temeljno delitev percepcije druge svetovne vojne v posameznih družbah deloma spreminja dejstvo, da je imela omenjena vojna zelo drugačne razsežnosti od prejšnjih. Značilnost druge svetovne vojne je namreč tudi ta, da ni šlo le za spopad med državami, temveč pogosto tudi za obsežne konflikte znotraj posameznih narodov in družbenih skupin, ki so potekali predvsem na podlagi ideoloških in političnih delitev. Leto 1945 sicer pomeni totalen poraz Hitlerjeve Nemčije, tako da nacistično gibanje ni imelo možnosti političnega preživetja, toda sodobni evropski, pa tudi globalni procesi političnih in ideoloških delitev znotraj številnih tedaj vojskujočih se držav in narodov, ki so lahko celo večje kot pred osemdesetimi leti, nam razkrivajo, da se percepcija druge svetovne vojne ne razlikuje zgolj med posameznimi državami oziroma narodi, pač pa da tudi znotraj posameznih družb obstaja zelo divergentno in celo diametralno nasprotno

1 Hannah Arendt, *Izvori totalitarizma* (Ljubljana: Študentska založba, 2003). Izvirnik *The Origins of Totalitarianism* je izšel leta 1951 (New York: Schocken).

2 John Lukacs, *The Legacy of the Second World War* (Yale University Press, 2010).

3 Ibidem, XI–XII.

razumevanje tega, kakšne so bile posledice druge svetovne vojne in kakšen položaj naj pripada njenemu pomenu v družbah posameznih narodov. Poleg tega sta konec hladne vojne in s tem povezana nekoliko kasnejša razširitev Evropske unije v vzhodno Evropo, kjer se je (tudi) v postkomunističnih družbah vzpostavil interpretativni pluralizem, odprla možnost za razmislek o vlogi in pomenu druge svetovne vojne s perspektive novih svetovnih razmerij po razpadu bipolarne ureditve, kjer naj bi bil (vsaj) v Evropski uniji eden od njenih ciljev tudi oblikovanje skupnega evropskega spomina.

Vsekakor takšni zanemarjanje, zapostavljanje in podcenjevanje v obravnavi značaja, pomena in vloge druge svetovne vojne tudi za sodobni svet in aktualni trenutek predstavljajo jedro težav, ki neposredno zadevajo v bistvo stvarnih izzivov, s katerimi se soočamo v Evropski uniji in nasploh v svetu pri ohranjanju demokracije in njenih vrednot, pa tudi povsem osnovnih univerzalnih civilizacijskih vrednot, ki človeško družbo določajo kot humano. Govorimo lahko o izgubi globalnega soglasja o temeljni vrednostni orientaciji.

Ključen prelom v razumevanju, ki je v svetu omogočilo prevlado družbenih procesov, ki se odmikajo od povojnega globalnega antifašističnega soglasja kot civilizacijskega jedra, je bil, kot že omenjeno, padec Berlinskega zidu leta 1989. Ta naj bi predstavljal podlago in argument za revizijo, ki bi v celoti in radikalno spremenila zgodovinsko oceno dvajsetega stoletja, s poudarkom na drugi svetovni vojni. Šlo naj bi za zgodovinsko rehabilitacijo antikomunističnega fenomena, vključno z njegovo kolaborantsko vlogo pri Hitlerjevem projektu, katerega vrhunec je bil holokavst, v vojni proti veliki zavezniški koaliciji, ter za rehabilitacijo njegove ideološke bližine z nacifašizmom, ki je bil v tridesetih letih dvajsetega stoletja podlaga za antidemokratsko opredelitev. Ta prelomna točka je svet premaknila iz bipolarne ureditve v smeri unipolarne perspektive, želje in ambicije. Konec bipolarne svetovne ureditve je bil trenutek, ko sta bila antifašizem in odpornišvo opuščena z razlago, da sta med vojno delovala izključno za cilje in interese komunizma. Druga vojna je bila v globalnem kontekstu umaknjena s položaja glavnega dogodka, podvržena načrtni razgradnji; njena vloga in pomen sta bila marginalizirana; postala je predmet interpretativnega prevrednotenja in razvrednotenja. Tedaj je bil opuščen tudi konsenz zavezniške koalicije o njenem pomenu. Še več, tedanji zgodovinski zmagovalci, kot so se sami poimenovali, so si za enega od ciljev zastavili tudi reinterpretacijo druge svetovne vojne, ki naj bi postala eden od temeljev za oblikovanje njihove vizije sveta. Ta vizija je težila k legitimiranju unipolarne sveta, kjer so zahodni svet, demokracija in civilizacija razglašeni za dokončno družbeno stanje brez alternative. Iz takšne percepcije se je pojavil navdih za stališče o koncu zgodovine, potem ko je Zahod zgodovinsko opravil z dvema totalitarizmoma dvajsetega stoletja.⁴ Zdelo se je, da zgodovinski prelom leta 1989 predstavlja simbolni konec dvajsetega stoletja, to pa je bila tudi podlaga za tezo

4 Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man* (New York: Free press, 1992). Kasneje je avtor podal razlago, v kateri je relativiziral smisel prvotne teze (Francis Fukuyama (1952). Boštjan Furlan, Ožbej Peterle in Marko Balažic, ur., *Slovenija in pika!* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 2016), 68–76) in tudi iz razdalje na novo kritično umestil tezo (Francis Fukuyama, *Liberalizem in njegove tegobe* (Ljubljana: Beletina, 2025)).

o kratkem dvajsetem stoletju (1914–1991).⁵ Zagovorniki tega koncepta so si nadeli naziv zgodovinski zmagovalci nad totalitarizmi dvajsetega stoletja in si s takšno legitimacijo prilastili pravico, da predstavljajo dediščino celotne zahodne tradicije. To je delovalo v smeri razgradnje socialne kohezije ter povečevanja razlik in socialne neenakosti v zahodni družbi.⁶ Prevzem in uzurpacija celotne zahodne dediščine, katere imanentni »izum« je tudi demokracija, sprožita pomembno vprašanje: Ali bo Zahod ostal demokratičen in zvest svoji tradiciji? V nasprotnem primeru mu namreč grozi civilizacijsko nazadovanje.

V okviru takšnega idejnopolitičnega družbenega konteksta je prišlo do sprejetja Resolucije o evropski zavesti in totalitarizmu v Evropskem parlamentu aprila 2009. Na tej podlagi je bil dan, ko je bil podpisan sporazum med nacistično Nemčijo in Sovjetsko zvezo (23. avgusta 1939), razglašen za vseevropski dan spomina na žrtve vseh totalitarnih in avtoritarnih sistemov. Zadnja, 17. točka dokumenta je predsedniku Evropskega parlamenta naložila, »naj to resolucijo posreduje Svetu, Komisiji, parlamentom držav članic, vladam in parlamentom držav kandidatk, vladam in parlamentom držav, pridruženih Evropski uniji, ter vladam in parlamentom držav članic Sveta Evrope«.⁷ Tako ima koncept totalitarne paradigme kot interpretativni okvir za razumevanje preteklosti, ki je še vedno aktualen in prevladujoč, tudi institucionalno potrjen status znotraj Evropske unije. Slovenija je ena redkih, če ne celo edina država v Evropski uniji, kjer se je državni zbor z resolucijo zgolj seznanil.

Vsi omenjeni procesi razgradnje in razvrednotenja druge svetovne vojne na globalni ravni v zadnjih desetletjih po padcu Berlinskega zidu so privedli tudi do znatno spremenjenega pogleda na vlogo in položaj Slovencev in Slovenije med največjo človeško katastrofo. Vsekakor lahko ugotovimo, da se mora javnost po državni osamosvojitvi in vključitvi v evroatlantske integracije na področju obravnave preteklosti vseskozi soočati z izzivi, ki omejujejo uresničevanje kohezivnih procesov znotraj slovenske družbe. V mednarodnem okolju, zlasti v odnosu do sosednjih držav, pa ta vprašanja predstavljajo oviro za to, da bi se sicer dobri odnosi še poglobili in postali zares prisrčni.

Ko pogledamo v preteklost, ugotovimo, da je bila usoda, namenjena Slovincem v okviru nacistične politike – »služi enemu samemu glavnemu namenu: slovenski narod je treba izbrisati s površja zemlje« –, zapisana že 18. maja 1941 v poročilu *Tragedija slovenskega naroda*.⁸ Izstopajoč položaj je v primežu druge svetovne vojne, v času vse-splošne nepredstavljive tragedije in kataklizme, imela tudi tragična usoda Slovencev kot žrtev nacističnega nasilja, prepoznavna je postala celo v mednarodni javnosti. Že septembra 1941 je ugledni britanski poznavalec jugovzhodne Evrope, Robert W.

5 Eric Hobsbawm, *Čas skrajnosti. Svetovna zgodovina 1914–1991* (Ljubljana: Sophia, 2018). Izvirnik Eric Hobsbawm, *The Age of Extremes: The Short Twentieth Century 1914–1991. A History of the World, 1914–1991* (London, New York: Abacus, 1994).

6 Srečo Dragoš, »Boj za socialno državo je boj za staro pravdo!«, RTV SLO / MMC, pridobljeno 2. 6. 2026, <https://www.rtvsllo.si/slovenija/sreco-dragos-boj-za-socialno-drzavo-je-boj-za-staro-pravdo/780898>.

7 *Sprejeta besedila – Evropska zavest in totalitarizem – četrtek*, 2. april 2009, pridobljeno 2. 6. 2026, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-6-2009-0213_SL.html.

8 Kazimir Zakrajšek, *Ko smo šli v morje bridkosti* (Washington, D. C., 1942), 185–203.

Seton Watson, ko so v London prispele prve vesti o razmerah na Balkanu po Hitlerjevi agresiji na Jugoslavijo, ugotavljal, da gre v primeru nacistične politike do slovenskega prebivalstva za nasilje največjega nad najmanjšim narodom v Evropi.⁹ Sicer pa tragično usodo slovenskega prebivalstva morda najprepričljiveje potrjuje leta 1944 izdana študija z naslovom *Axis Rule in Occupied Europe*, v kateri je poljski pravnik in lingvist judovskega rodu Raphael Lemkin skoval in utemeljil termin »genocid« kot novo pravno kategorijo – zločini proti človečnosti.¹⁰ V omenjeni knjigi je Lemkin zavzel stališče, da tedanja nacistična politika in praksa med drugo svetovno vojno odstopata od ravnanja, ki ga je mogoče obravnavati v okviru obstoječih mednarodnopravnih (haaških) konvencij, in ugotavljal, da imajo z njo nacisti genocidne namene. V tej na novo opredeljeni kategoriji zločinov nacističnega režima zoper človečnost je Slovence po ogroženosti postavil ob bok Judom, Poljakom in Rusom, prepričan, da nacistično nasilje nad njimi najbolj ustreza tistemu, kar je formuliral kot genocid.¹¹

Slovenska medvojna izkušnja, kot ugotavlja Gregor Krajnc v knjigi *Hoja s hudičem. Okupacija Slovenije in kolaboracija, 1941–1945*, je bila edinstvena predvsem zato, ker Slovenija sicer ni bila edino razkosano in okupirano evropsko ozemlje – podobno izkušnjo je doživela tudi Grčija –, bila pa je edina, ki je doživela še naslednji korak: priključitev k nacistični Nemčiji, fašistični Italiji in Horthyjevi Madžarski.¹² Državna pogodba, ki so jo leta 1942 sklenile države »naslednice« nekdanjega jugoslovanskega ozemlja, po kateri so si Nemčija, Italija, Madžarska, Neodvisna država Hrvaška in Bolgarija razdelile premoženje Kraljevine Jugoslavije, v nobeni obliki ne omenja Slovenije in Slovencev. V tem pogledu je bila v manj neugodnem položaju celo Srbija, katere »interese« je na konferenci zastopala Nemčija, ali pa na primer Črna gora, ki jo je zastopala Italija.¹³ Slovenskih »interesov« na omenjeni konferenci ni zastopal nihče in Slovenija kot geopolitični pojem na političnem zemljevidu nove Evrope, ki so jo ustvarjale sile osi, sploh ni obstajala. To je tudi na formalni, mednarodnopravni ravni potrjevalo iz ravnanja agresorjev razvidno dejstvo, da za Slovence kot narodnopolitični subjekt v okviru totalitarnega in rasističnega novega reda sil osi ni bilo prostora. Vsi zavojevalci so nameravali dolgoročno uničiti slovenski narod kot etnično enoto in uskladiti narodne meje z novimi državnimi mejami, čeprav so si zastavili različne časovne okvire ter uporabljali različne metode in oblike za uresničitev tega cilja.

Povojno slovensko zgodovino pisje se je že kmalu osredotočilo na obravnavo okupacijskih sistemov in politik na Slovenskem med letoma 1941 in 1945, kjer velja omeniti obsežni raziskovalni opus Toneta Ferencja, pa tudi Milana Ževarta in drugih,

9 »Poročilo Roberta W. Setona Watsona 28. septembra 1941,« *Nasprotniki NOB, 1. knjiga* (tipkopis).

10 Raphael Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress* (New Jersey: The Lawbook Exchange, Ltd., 2008).

11 Po vojni si je kot inovator na področju mednarodnega prava Lemkin pridobil sloves ene osrednjih avtoritet pri povojni uveljavitvi novih pravnih norm za nasilje (predvsem) nacističnega režima, ki so služile kot navdih in vzor za opredelitev posebne oblike zločinov in utemeljitev nove mednarodnopravne kategorije, to je zločinov proti človečnosti v Konvenciji o preprečevanju in kaznovanju zločina genocida, ki jo je sprejela generalna skupščina OZN decembra 1948.

12 Gregor Krajnc, *Hoja s hudičem. Okupacija Slovenije in kolaboracija, 1941–1945* (Mengeš: Ciceron, 2014), 7–16.

13 »Sporazum o imovinsko-pravnem razrešenju bivše jugoslovanske države i o nekim drugim finansijskim pitanjima koja su s time u savezu,« *Medunarodni ugovori 1942*.

v zadnjem času pa opozoriti zlasti na knjigo Damijana Guština, *Za zapahi: prebivalstvo Slovenije v okupatorjevih zaporih 1941–1945*, kjer je na podlagi znanstvene verifikacije omenjena ugotovitev z začetka okupacije, da je v primeru zmage nacifašizma slovenski narod obsojen na smrt, povsem nedvoumno potrjena kot točna ocena.¹⁴ V novejšem času je tudi v mednarodnem okolju izšlo nekaj študij, ki potrjujejo, da je bila strateška zasnova nacistične politike na zasedenem slovenskem ozemlju izrazito dolgoročna in usmerjena zlasti na mladino.¹⁵ Tudi obsežna in sistematična monografija Alexe Stiller v dveh delih, *Völkische Politik. Praktiken der Exklusion und Inklusion in polnischen, französischen und slowenischen Annexionsgebieten 1939–1945*, s primerjavo nacistične politike in prakse na priključenih poljskih, francoskih in slovenskih ozemljih slovensko vojno izkušnjo umešča v širši evropski kontekst. S tem potrjuje temeljne namene in cilje nacističnih oblasti na Slovenskem,¹⁶ ki so zvesto izpolnjevale Hitlerjevo naročilo prihodnjim upraviteljem zasedenega ozemlja tik pred napadom na Jugoslavijo: »Naredite mi to deželo zopet nemško!« (»Machen Sie mir dieses Land wieder deutsch!«)

Kako razmerje med holokavstom in drugimi žrtvami nacizma obravnava izraelska država, je razvidno iz razlage, ki jo je pripravil Yad Vashem v sodelovanju s knesetom v publikaciji *Pogosto zastavljena vprašanja v zvezi s holokavstom*. V poglavju »Kdo so bile druge žrtve nacizma? V kakšni meri je bila njihova usoda podobna in v kakšni meri različna od usode Judov?« besedilo ponuja naslednjo razlago:

Bilo je veliko drugih ljudi in ljudstev, ki so se počutili kot žrtve nacističnega režima zaradi političnih, socialnih ali rasnih razlogov. [...] Številna ljudstva v Evropi, zlasti tista, ki so govorila slovanske jezike, so na podlagi nacistične rasne ideologije sodila med rasno manjvredna. V tem primeru rasna ideologija ni bila edina, ki je določala, kako so nacisti obravnavali posamezne etnične skupine; do izraza je prišla tudi real-politik. Kljub predpostavljani manjvrednosti so bili Slovaki, Hrvati, Bolgari in tudi nekateri Ukrajinci nacistični zavezniki. Kljub temu je bilo dva milijona ruskih vojni ujetnikov umorjenih z načrtnim stradanjem, težaškim delom in ustrelitvami – zaradi rasnih razlogov in sovraštva do komunizma. V temeljnem boju za preoblikovanje Evrope na rasnih in političnih temeljih so nacisti nameravali uničiti tudi Poljake kot nacijo. Nacistični načrti kljub temu niso imeli za cilj uničiti vseh prebivalcev Poljske. Poljski otroci, ki so bili videti »kot Nemci«, so bili prepeljani v Nemčijo; intelektualci in voditelji so bili umorjeni, da bi preprečili upiranje; preostali so bili zasuznjeni.¹⁷

Čeprav Slovenci niso izrecno omenjeni, velja zanje enaka ocena kot za Poljake. Tudi zanje lahko po tej klasifikaciji trdimo, da so sodili v kategorijo tistih »ljudstev v

14 Damijan Guštin, *Za zapahi: prebivalstvo Slovenije v okupatorjevih zaporih 1941–1945* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2006).

15 Gl. npr. Lisbeth Matzer, *Herrschaftssicherung im »Grenzland«*. *Nationalsozialistische Jugendmobilisierung in besetzten Slowenien (1941–1945)* (Paderborn, 2021).

16 Alexa Stiller, *Völkische Politik. Praktiken der Exklusion und Inklusion in polnischen, französischen und slowenischen Annexionsgebieten 1939–1945*, I in II (Göttingen, 2022).

17 Avraham Milgram in Robert Rozett, ur., *Der Holocaust. FAQs – Häufig gestellte Fragen. Deutsch/Englisch*. (Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 2012), 51–52.

Evropi [...], ki so govorila slovanske jezike«, in torej med tista, ki naj bi bila »rasno manjvredna na podlagi nacistične rasne ideologije«; prav tako lahko trdimo, da so jih nacisti »nameravali uničiti [...] kot nacijo«.¹⁸

Pogled, ki se je sčasoma izoblikoval v državi, ki je zrasla na ruševinah nacističnega rajha in šla po vojni skozi več različnih stopenj denacifikacije in popolne družbene preobrazbe, je predstavil zvezni predsednik Richard von Weizsäcker leta 1985 v govoru v bundestagu ob obeležitvi 40-letnice konca druge svetovne vojne. V govoru, ki velja za prelomnega v nemškem videnju vojne, je poudaril, da predstavlja zavezniška zmaga 8. maja 1945 sicer najnižjo točko za nemški narod, hkrati pa tudi dan osvoboditve od nečloveškega sistema nacistične nasilne vladavine; takšna načelna opredelitev je v nemški družbi še danes prevladujoča. V govoru se je Weizsäcker poklonil vsem žrtvam, na prvem mestu šestim milijonom Judov, nato pa vsem narodom, ki jih je vojna prizadela, predvsem številnim državljanom Sovjetske zveze in Poljske. Slovenci kot narod med žrtvami sicer nismo bili izrecno omenjeni, vsekakor pa smo se lahko brez težav prepoznali v omembi narodov, prizadetih zaradi vojne. Poleg tega se je slovensko ozemlje z njegovimi prebivalci lahko prepoznalo v naslednjih kategorijah žrtev: duševni bolniki, talci, žrtve odporiških gibanj v zasedenih državah, prisilni delavci, izgnanci itd.¹⁹

Trideset let kasneje, 8. maja 2015 ob 70-letnici konca vojne v Evropi, je v nemškem bundestagu spregovoril zgodovinar Heinrich August Winkler, ki je ponovil temeljne misli Weizsäckerja izpred treh desetletij, a istočasno še bolj v središče postavil holokavst in v sklepu nekako mimogrede omenil še nekatere druge žrtve nacizma, kot so Romi in Sinti, homoseksualci ter prisilni delavci.²⁰ V tem prikazu žrtev nacističnega terorja se lahko Slovenci in slovensko ozemlje identificiramo zgolj še kot prisilni delavci, kot žrtve holokavsta pa (predvsem) Judje v Prekmurju. Podlago za takšno novo selekcijoniranje žrtev oziroma za njihovo izločitev s seznama žrtev nacizma je tlakoval tudi Winkler z obsežno monografijo, ki je izšla v dveh zvezkih: *Der Lange Weg nach Westen (Deutsche Geschichte vom »Dritten Reich« bis zur Wiedervereinigung*.²¹ V njej je v epskem slogu predstavil nemško zgodovino in razvil tezo, kako se je nemška družba po zaslugi uspešno opravljene povojne denacifikacije otresla zgodovinske stigme posebne poti (Sonderweg), katere vrh je predstavljala Hitlerjeva nacistična diktatura, ki je Nemčijo zgodovinsko ločevala od zahoda, sinonima za demokracijo, ter po združitvi Nemčij končno postala enakopraven in polnopraven član zahodne civilizacije. Bistvo takšnega razmisleka je bilo stališče, da je sodobna nemška družba dekontaminirana možnosti nacističnih recidivov in tako trdno usidrana v demokratične procese, da nemška država ni več dolžna nositi zgodovinskega bremena nacizma. Pri tem je edina izjema holokavst kot trajen spomin in opomin na zločinski nacistični režim.

18 Ibid.

19 *Ansprache des Bundespräsident Richard von Weizsäcker am 8. Mai 1985 im Plenarsaal des Deutschen Bundestages zum 40. Jahrestag des Zweiten Weltkrieges. Gedenkkonzert 70 Jahre Kriegsende. Justus Frantz, Philharmonie der Nationen* (2015).

20 Heinrich August Winkler, »Sich der Geschichte zu stellen, ist ein europäischer Imperativ. Dokumentation Gedenkstunde zum Ende des 2. Weltkrieges vor 70 Jahren,« *Das Parlament*, 11. 5. 2015/20–21, 2–4.

21 Heinrich August Winkler, *Der Lange Weg nach Westen, II., Deutsche Geschichte: Vom »Dritten Reich« bis zur Wiedervereinigung* (München: C. H. Beck, 2000).

Tudi pri sosedah, naslednicah držav, ki so zagrešile agresijo proti Jugoslaviji, so se v pogledih na drugo svetovno vojno uveljavile revizionistične teze, čeprav so bile po njej vse prisiljene sprejeti vrsto družbenih sprememb, da bi lahko bile sprejete v mednarodno skupnost kot enakopravne in vključene v mednarodne organizacije (OZN in druge), s čimer so nedvoumno dokazale diskontinuiteto z nacifašistično preteklostjo.

V novih okoliščinah je v skladu z ugotovitvijo, da je Berlinski zid »padel na obe strani«, prišlo tudi v zahodni Evropi do velikih družbenih sprememb, v katerih so bile v pogledih na drugo svetovno vojno in njeno razumevanje posebej izpostavljene države, ki so bile na strani poražencev ter so revizionizem uporabile kot orodje za izboljšanje svojega položaja z vidika lastne zgodovinske vloge. Med svetovnimi dejavniki pa je zlasti Katoliška cerkev kot institucija z globalnimi ambicijami v teh procesih prepoznala priložnost, da se z večjo legitimnostjo in avtoriteto vključi v preureditev sveta z vizijo, ki jo je poosebljal poljski papež.²² S prevlado totalitarne paradigme po padcu Berlinskega zidu so v spremenjeni optiki v ospredje stopili predvsem dogodki povsem ob koncu vojne.²³ Zanimivo je, da so bili najbolj zainteresirani za takšne spremembe v neposrednem sosedstvu Slovenije. Omeniti velja predvsem procese v Italiji, ki so bili zelo radikalni. Njihov povojni model je temeljil na vodilni vlogi krščanske demokracije in drugih demokratičnih strank, ki so vse izhajale iz antifašistične tradicije, medtem ko so bila vrata v vlado zaprta komunistom in fašistom. Ta model se je v začetku devetdesetih let izkazal za iztrošenega, nova politična stvarnost pa ni več dosledno upoštevala antifašističnega diskurza kot ločnice med demokracijo in filo/post/neofašizmom, zato je ta dimenzija prenehala veljati kot rubikon. V tem kontekstu je na italijanski strani prišlo tudi do zahtev po novem ovrednotenju slovensko-italijanskih (v tedanjem kontekstu jugoslovansko-italijanskih) odnosov v preteklosti. S tem namenom je bila leta 1993 ustanovljena Slovensko-italijanska zgodovinsko-kulturna komisija kot dvostransko strokovno telo, katerega naloga je bila celovita in objektivna preučitev politične in kulturne zgodovine odnosov med obema narodoma v obdobju 1880–1956. Komisija je svoje delo zaključila leta 2000 s skupnim poročilom *Slovensko-italijanski odnosi 1880–1956/I rapporti italo-sloveni 1880–1956/Slovene-Italian Relations 1880–1956*.²⁴ V nasprotju s skupno usklajenim okvirom razumevanja vzročno-posledične dinamike odnosov med narodoma, ki ga italijanska uradna politika vseskozi ignorira, so pri zahodnih sosedih določili nov državni praznik: *Giorno del Ricordo*, dan spomina na žrtve fojb in »eksodusa«.²⁵ Na severu, v Avstriji, dilema, ali je bila država prva

22 Robert A. Graham, *The Vatican and Communism during World War II, What Really Happened* (Ignatius Press, 1996). Avtor v uvodu zastopa mnenje, da je bil povojni globalni antifašistični konsenz, ki je obstajal kljub hladni vojni, »komunistična prevara, ki so ji nasledili tudi nekateri na Zahodu«.

23 Michael Sturm in Martin Langebach, »Das Kriegsende als Erinnerungsort der extremen Rechten«, *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 13. 4. 2015.

24 *Slovensko-italijanski odnosi 1880–1956: poročilo slovensko-italijanske zgodovinsko-kulturne komisije = I rapporti italo-sloveni 1880–1956: relazione della commissione storico-culturale italo-slovena = Slovene-Italian relations 1880–1956: report of the Slovene-Italian historical and cultural commission* (Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV: Ministrstvo za zunanje in evropske zadeve Republike Slovenije, 2025), https://www.sistory.si/cdn/publikacije/44001-45000/44516/slo-ita-odnosi-1880-1956_2000.pdf.

25 Z zakonom, veljavnim od 30. 3. 2004, je bil določen Dan spomina, ki želi ohraniti in obnoviti spomin na tragedijo Italijanov in vseh žrtve fojb, eksodusa Istranov, Rečanov in Dalmatincev iz njihove domovine po drugi svetovni

žrtev nacizma ali pa je treba njene tedanje prebivalce obravnavati kot najbolj zagrizene privržence nacizma, še danes ni povsem razčiščena. Kljub temu se je tudi v znanstveni literaturi za izgon nemške manjšine uveljavil pojem genocid (*Völkermord*).²⁶

V Sloveniji se ne zgodi nič takega, kar se ne bi dogajalo drugje okoli nas. Dogaja pa se bolj specifično, predvsem v povezavi z drugo svetovno vojno in s tem, kako sta njena vloga in pomen umeščena v družbeni narativ. V današnjem času je podoba druge svetovne vojne še bolj izkristalizirana, še posebej v smislu izostrenega zgodovinsko-interpretativnega izkrivljanja.²⁷ Inventura po 35 letih kaže, da se optimistična pričakovanja, da bo z nastopom demokracije tudi konec politično motivirane obravnave preteklosti, niso v celoti uresničila. Ob razčiščevanju preteklosti osrednje vprašanje še vedno predstavlja zgodovinska interpretacija dogajanja med drugo svetovno vojno na Slovenskem, ki ostaja s svojimi učinki aktualna tudi danes. Pri zgodovinski presoji je obdobje med letoma 1941 in 1945 še vedno predmet najbolj protislovnih ocen, ki jih je sprožila revizija. V zgodovinopisju je revizija pogledov najobičajnejša stvar in sestavni del historičnega metodološkega instrumentarija. Dogaja se ves čas, saj vsaka generacija piše svojo zgodbo – vedno se odpirajo nove teme, nove perspektive, odkrivajo pa se tudi novi viri.²⁸ Leta 1990 je tudi v slovenski družbi obstajal konsenz, da je revizija potrebna. Po vojni je namreč prevladovalo pristransko prikazovanje obdobja okupacije na Slovenskem. Po letu 1990 se je zastavilo vprašanje, kako to podobo uravnovesiti z drugo, ki je imela enake značilnosti, vendar je nastala v emigraciji.²⁹ Zadnja tri desetletja in pol so v Sloveniji minila v znamenju interpretativnega spopada za pravo resnico o drugi svetovni vojni. Tisti, ki so želeli revizijo kot legitimen proces izkoristiti za zgodovinsko rehabilitacijo kolaboracije, niso privolili v znanstveno razpravo kot način, ki bi pripeljal do skupnega okvira celotnega medvojnega dogajanja. Njihovo stališče je bilo, da je prava resnica že znana in jo imajo seveda v posesti oni – treba jo je bilo samo implementirati v slovensko družbo. Sklicevali so se na to, da je bila njihova teza prej prepovedana, vse, kar se je razvilo v domovini, pa so vnaprej odklanjali kot rezultat režimske zgodovine, ki naj ne bi imela nikakršne znanstvene kredibilnosti.

Ambicija, da se prejšnja partizanska resnica nadomesti z novo emigrantsko resnico, je imela z vidika zgodovinopisja kot znanstvene discipline že v izhodišču pomembno pomanjkljivost.³⁰ Bila je namreč brez znanstvene verifikacije. V emigraciji je sicer

vojni v zapletenih okoliščinah ob vzhodni meji (*Governo Italiano – Presidenza del Consiglio – Il SeGiorno del ricordo*, pridobljeno 2. 6. 2026, <https://presidenza.governo.it/USG/GiornoRicordo/index.html>).

26 Arnold Suppan, *Hitler-Beneš-Tito. Konflikt, Krieg und Völkermord in Ostmittel- und Südosteuropa* (Wien: Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2014).

27 Bojan Godeša, »Post-communist interpretations of the Second World War in Slovenia in comparison to those of other former Yugoslav nations,« *Slovene studies: Journal of the Society for Slovene Studies* 40, št. 1–2 (2018): 65–76.

28 Bojan Godeša, »Revizija in odpiranje novih obzorij-priložnost za 'drugačno' zgodovino?,« *Zgodovinski časopis* 63, št. 3/4 (2009): 440–58, pridobljeno 2. 6. 2026, <http://hdl.handle.net/11686/14987>, <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-0E0FW1KN>.

29 Bojan Godeša, »Social and cultural aspects of the historiography on Second World War in Slovenia,« v: Sabine Rutar in Rolf Wörsdorfer, ur., *Sozialgeschichte und soziale Bewegungen in Slowenien = Social history and social movements in Slovenia* (Essen: Klartext, 2009), 111–25, 199.

30 Bojan Godeša, »Enega mita ni mogoče zamenjati z drugim,« *Delo*, 27. 5. 2016, 21.

obstajala težnja, da bi svojim pogledom dali znanstveni pečat, vendar pri tem niso bili uspešni. Temeljna metodološka težava implementacije »emigrantske« verzije se je pokazala ob zahtevi po obnovitvi procesa proti ljubljanskemu škofu dr. Gregoriju Rožmanu z namenom sodne in tudi zgodovinske rehabilitacije,³¹ saj se je izkazalo, da zanjo ni nobene znanstvene podlage.³² Šele takrat so se začeli ukvarjati s tem, kar že načeloma predstavlja velik metodološki izziv za vsakogar, ki je soočen s situacijo, kako usklajevati vnaprejšnja pričakovanja naročnikov z znanstvenimi normami in standardi.³³

Tudi širši družbeni učinek je ravno nasproten deklariranemu v letu 1990. Takšen konceptualni pristop namreč ne pripomore k odpravi bremen preteklosti v slovenski družbi, temveč vnaša nove spore in pogloblja delitve. Vprašanja, ki na načelni ravni niso bila nikoli sporna, kot je denimo vprašanje pietete, bi lahko bila celoviteje urejena, če uresničevanje ne bi bilo pogosto pogojeno tudi z zahtevo po »ustrezni« konceptualno/interpretativni umestitvi.³⁴ Posebej protislovno deluje predvsem dejstvo, da se je konflikt v pogledu na preteklost v znatni meri razširil tudi na mlajše generacije, ki sicer niso neposredno obremenjene s travmami druge svetovne vojne.³⁵

Totalitarna paradigma je ob vzpostavitvi interpretativnega pluralizma v slovenski družbi konec osemdesetih let prejšnjega stoletja in ob začetkih prizadevanj za uravnoteženo predstavitev medvojnega obdobja predstavljala tudi izhodišče za tezo o »zmagoslavju premaganih«, s katero naj bi slovenski protikomunisti, ki so med vojno izbrali kolaboracijo z okupatorjem kot svojo politično opredelitev, postali dokončni zgodovinski moralni zmagovalci medvojnega notranjega spopada.³⁶

Dosedanja prizadevanja tako niso niti pripeljala do razčiščenja medvojne preteklosti – zaradi česar ta še nima enotne in enoznačne ocene – niti jim ni uspelo razrešiti ideoloških delitev. Vse bolj je jasno, da so družbeni razkol v pogledu na preteklost (predvsem na čas okupacije 1941–1945) pravzaprav poglobila. V sodobni slovenski družbi ni več konsenza niti o najelementarnejših dejstvih – o značaju druge svetovne vojne in zgodovinski vlogi posameznih akterjev. To je ostalo odprto: v okviru mentalnega vzorca revizije, ki se je uveljavil po padcu Berlinskega zidu s sloganom o

31 *Med sodbo sodišča in sodbo vesti. Dokumenti sodnega procesa proti škofu Gregoriju Rožmanu.* (Ljubljana: Družina, 2009).

32 Bojan Godeša, »O političnem delovanju ljubljanskega škofa dr. Gregorija Rožmana v prvih mesecih okupacije,« *Zgodovinski časopis* 67, št. 1–2 (2013): 152–70, pridobljeno 2. 6. 2026, <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-TYL2PF7G>. Bojan Godeša, »O škofovi odgovornosti,« *Mladina*, 31. 7. 2015, 29.

33 Prva zaokrožena podoba medvojnega dogajanja na Slovenskem z znanstvenimi ambicijami, ki se interpretativno spogleduje s pogledi, ki jih je zastopala slovenska politična emigracija, je izšla šele leta 2003. – Tamara Griesser-Pečar, *Das zerrissene Volk. Slowenien 1941–1946. Okkupation, Kollaboration, Bürgerkrieg, Revolution* (Wien, Köln, Graz: Böhlau Verlag, 2003); slovenski prevod *Razdvojeni narod. Slovenija 1941–1945. Okupacija, kolaboracija, državljanska vojna, revolucija* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004).

34 Bojan Godeša, »Reconciliation instead of History,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 56, št. 3 (2016): 101–17.

35 Bojan Godeša, »Izjava predsedstva SRS o narodni in državljanski umiritvi, 4. marec 1990, in Izjava Slovenske pokrajinske škofovske konference o narodni spravi, 13. 3. 1990 – 30 let pozneje,« v: Tadej Bajd, ur., *Slovenska sprava: zbornik s prispevki simpozija ob tridesetletnici pravne slovesnosti v Rogu in ob stoletnici rojstva nadškofa dr. Alojzija Šuštarja 24. junija 2020 na SAZU* (Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2021), 181–94.

36 *Slovenija 1941–1945. Zmagoslavje premaganih* (Ljubljana: Družina, 1995).

zmagoslavju premaganih, se zastavlja retorično vprašanje: Kdo je bil na pravi strani zgodovine, komu je dala prav zgodovina?³⁷

Utemeljevanje takšnih predstav o medvojnem dogajanju na Slovenskem poteka v okviru sintagme »brez resnice ni sprave«, ki je v bistvu zgolj evfemizem za shematska, ideološka in pristranska prizadevanja za rehabilitacijo med vojno poraženih in s kolaboracijo obremenjenih sil na Slovenskem ter hkratno stigmatizacijo in kriminalizacijo partizanstva.³⁸ Ravno ujetost v primež totalitarne paradigme je v znatni meri prispevala k temu, da slovensko zgodovinopisje še ni celovito odgovorilo na temeljne dileme druge svetovne vojne na Slovenskem, tako da to obdobje še vedno nima ne enoznačne ne dokončne podobe.³⁹ Sicer pa so sodobne obravnave medvojnega dogajanja na Slovenskem prepričljivo razkrile, da tudi v današnjih razmerah ni utemeljenih razlogov za rehabilitacijo s kolaboracijo obremenjenih političnih sil. Izkazalo se je namreč, da interpretacija zagovornikov medvojnega delovanja nasprotnikov partizanstva nima podlage v znanstveno preverljivih dejstvih.⁴⁰ Kar se tiče širšega družbenega konteksta, pa lahko zgolj ugotovimo, da takšen pristop pri razčiščevanju medvojne preteklosti nasprotja in ideološke delitve v slovenski družbi le še pogloblja. Očitno je torej, da se v slovenskem okolju koncept, ki svojo interpretacijo utemeljuje tudi s sklicevanjem na totalitarno paradigmo, ni izkazal kot ustrezna oblika reševanja problemov s preteklostjo. Težav namreč ni odpravil, temveč je zgolj ustvaril nove.⁴¹

V želji, da bi omogočili demokratični dialog generaciji, ki je drugo svetovno vojno neposredno doživela, je v DSO Fužine skupina treh stanovalk ob podpori delovnega terapevta zasnovala projekt z naslovom *Spomini še živijo*. Z njim so ponudili priložnost vsem sostanovalkam in sostanovalcem, da o vojni spregovorijo na podlagi lastnih izkušenj. Čeprav se je projekt začel skoraj osemdeset let po končani drugi svetovni vojni, leta 2022, poteka pod sloganom: »Nikoli več.« Glede na oddaljenost od konca vojne gre za spominska pričevanja oseb, ki so vojno doživljale skozi otroške oči. Gre za specifično perspektivo, v temelju še neobremenjeno z vzorci, ki jih narekuje prevladujoča družbena naracija, in zato pogosto močno odstopajočo od ustaljenih predstav. Prav to velja poudariti kot prednost in dodano vrednost, ki dopolnjuje naše poznavanje druge svetovne vojne. Nekateri pričevalci so svoje zgodbe delili takoj. Drugi so povedali, da jih nosijo v sebi že vse življenje, pa jih nikoli niso zares povedali, niti svojim otrokom.

37 Ibid.

38 Dieter Blumenwitz, *Okkupation und Revolution in Slowenien (1941–1946): Eine völkerrechtliche Untersuchung* (Wien-Köln-Graz: Böhlau Verlag, 2005); slovenski prevod *Okupacija in revolucija v Sloveniji (1941–1946): mednarodnopravna študija* (Celovec: Mohorjeva založba, 2005).

39 Bojan Godeša, »Slovenian historiography in the grip of reconciliation«, v: Oto Luthar in Heidemarie Uhl, ur., *The Memory of Guilt Revisited: The Slovenian Post-socialist Remembrance Landscape in Transition* 46, št. 2 (2019): 205–24, 295–96.

40 Bojan Godeša, *Čas odločitev. Katoliški tabor in začetek okupacije* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 2011).

41 Bojan Godeša, »Izjava predsedstva«, 181–94.

Matija Puškarić, delovni terapevt v DSO Fužine in član projektne skupine, je projekt *Spomini še živijo* poimenoval kar »prostor srečanja« oziroma »prostor srečevanj«. Ob tem je opisal velik pomen za poslušalce in pričevalce; pravi, da pri tem sodelovanju ne gre samo za to, da se ljudje fizično srečujejo, gre za srečanje s samim seboj, s svojimi spomini, tudi tistimi, ki so bili dolgo potlačeni. Gre za srečanje z vrstniki, s tistimi, ki so doživeli podobne zgodbe, podobne strahove in ki se lahko zares razumejo med seboj. In gre za srečanje z mlajšimi generacijami, mladimi in otroki, ki teh izkušenj nimajo, a jih morajo spoznati.

Ko so stanovalke in stanovalci DSO Fužine organizirali razstavo, je ta zelo hitro postala nov prostor srečevanj. Ob njej so se ustavljali tudi obiskovalci, se spominjali svoje mladosti in delili svoje zgodbe. Šlo je za spontano obliko reminiscenčne terapije, ki ni bila načrtovana kot taka, a je imela kljub temu močan terapevtski učinek.⁴²

Razstava je bila kasneje postavljena tudi izven doma, v šole in kulturne domove. Tam so bila organizirana srečanja z otroki z različnih osnovnih šol, ki so bila nekaj posebnega, predvsem so bili ganljivi odzivi mladih na zgodbe pripovedovalcev. Ker mlajše generacije z obdobjem druge svetovne vojne niso najboljše seznanjene, je eden od ključnih pomenov projekta tudi povezovanje generacij in opozarjanje na to, da mir ni samoumeven.

Razstavam je leta 2024 sledil nov prostor srečevanj. Osnovni projektni skupini se je pridružil Inštitut za novejšo zgodovino, ki je začel dokumentirati zgodbe stanovalcev fužinskega doma; te so izšle v zborniku *Spomini še živijo*. Leta 2026 je prostor srečevanj dobil še globlji in širši pomen, sledil je namreč še en zbornik, ki združuje zgodbe stanovalcev sedmih ljubljanskih domov oziroma enot za starejše: Bežigrad, Bokalci, Fužine, Kolezija, Šiška, Škofljica in Tabor. Ustvarjeno je bilo srečevališče, ki povezuje različne ljudi, različne zgodbe, širšo skupnost in različne generacije. Pripovedujemo. Poslušamo. In (se) poskušamo razumeti.

O uspešnosti projekta pričajo tudi odgovori na vprašanja, ki jih je po izidu zbornika *Spomini še živijo* 2 petim sodelujočim zastavila upokojena profesorica na Fakulteti za socialno delo, sodelavka projekta in pričevalka:

1. Ali je bilo za vas sodelovanje pri zbiranju spominov na vojno pomembno? Se vam zdi to smiselno?

Na to vprašanje so vse odgovorile pritrdilno. Zbiranje zgodb se jim zdi smiselno, ker se na ta način dogodki ohranijo, spomin nanje, ko je enkrat zapisan, pa ostane za vedno.

Tega bi moralo biti še več, saj tako mlajšim posredujemo svoje težke življenjske izkušnje. To je dragoceno gradivo za več generacij.

Ena od sogovornic obžaluje, ker je premalo povedala, šele po končanem snemanju se je spomnila še marsičesa, kar bi njeno doživetje bolj pojasnilo.

42 Npr. Astrid van Hülsen, *Zid molka. Oblike dela z osebami z demenco na primeru validacije in drugih novih teorij* (Logatec: Firis Imperl & Co, 2010).

2. Ste svojim otrokom in vnukom pripovedovali o svojih doživetjih iz časa vojne? Otrokom in vnukom, pa tudi drugim bližnjim sorodnikom, so vse sogovornice pogosto pripovedovale zgodbe iz vojnih časov, ni pa to vseh enako zanimalo. Nekateri od potomcev jih še zdaj večkrat sprašujejo, kaj se je takrat dogajalo.

Ena izmed njih je v mladosti sama pogosto hodila na obiske k nekdanji partizanki, da ji je pripovedovala o svojih preizkušnjah iz tistih let. Zato se zaveda pomena prenašanja izkušenj na mlajše generacije.

3. Kaj vam pomeni, da je vaša zgodba natisnjena? Ste ponosni na to?

Knjiga je zelo pomembna, je trajni dokument o dogodkih in tudi doživljanju sodelujočih, je nekaj trajnega, ki ostane za vedno. Tako se sporočila prenašajo naprej.

Ena od sogovornic pa ni bila zadovoljna, ker je njena zgodba v knjigi preveč okleščena, in pravi, da je povedala veliko več, kot je objavljeno.

Sklenemo lahko, da projekt *Spomini še živijo* in njemu podobni krepijo identiteto in povezanost, mladim generacijam omogočajo historično avtentičen vpogled v obdobje druge svetovne vojne, pomenijo pa tudi svojevrsten apel k miru ter pomemben prispevek k utrjevanju sožitja, strpnosti in nasploh demokratičnih vrednot, ki so v sodobnih družbah izpostavljene najrazličnejšim izzivom in celo neposrednemu zanikanju ter podvržene načrtni razgradnji njenih institucij. So dokument časa, ki mlajšim generacijam kličejo NIKOLI VEČ, hkrati pa jim nudijo iztočnico za razumevanje današnje stvarnosti in morda celo za modro, preudarno načrtovanje prihodnosti.

Zbrala in uredila Mojca Šorn

Zahvala

Raziskava je bila opravljena v okviru programov P6-0281 *Politična zgodovina* in IO-0013 *Raziskovalna infrastruktura Slovenskega zgodovinopisja*, ki ju financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS) iz državnega proračuna.

Viri in literatura

- *Ansprache des Bundespräsidenten Richard von Weizsäcker am 8. Mai 1985 im Plenarsaal des Deutschen Bundestages zum 40. Jahrestag des Zweiten Weltkrieges. Gedenkkonzert 70 Jahre Kriegsende.* Justus Frantz, Philharmonie der Nationen, 2015. <https://www.bundestag.de/dokumente/textarchiv/2025/kw19-de-gedenkstunde-rede-weizsaecker-1062288>.
- Arendt, Hannah. *Izvori totalitarizma*. Ljubljana: Študentska založba, 2003.
- Arendt, Hannah. *The Origins of Totalitarianism*. New York: Schocken, 1951.
- Blumenwitz, Dieter. *Okkupation und Revolution in Slowenien (1941–1946): Eine völkerrechtliche Untersuchung*. Wien, Köln, Graz: Böhlau Verlag, 2005.

- Blumenwitz, Dieter. *Okupacija in revolucija v Sloveniji (1941–1946)*. Mednarodnopravna študija. Celovec: Mohorjeva založba, 2005.
- *Der Holocaust. FAQs – Häufig gestellte Fragen. Deutsch/Englisch*. Uredila Avraham Milgram in Robert Rozett. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 2012.
- Dragoš, Srečo. »Boj za socialno državo je boj za staro pravdo!.« RTV SLO / MMC. Pridobljeno 2. 6. 2026. <https://www.rtvlo.si/slovenija/sreco-dragos-boj-za-socialno-drzavo-je-boj-za-staropravdo/780898>.
- Fukuyama, Francis. *Liberalizem in njegove tegobe*. Ljubljana: Beletrina, 2025.
- Fukuyama, Francis. *The End of History and the Last Man*. New York: Free press, 1992.
- Godeša, Bojan. »Enega mita ni mogoče zamenjati z drugim.« *Delo*, 27. 5. 2016, 21.
- Godeša, Bojan. »Izjava predsedstva SRS o narodni in državljanski umiritvi, 4. marec 1990 in Izjava Slovenske pokrajinske škofovske konference o narodni spravi, 13. 3. 1990 – 30 let pozneje.« V: *Slovenska sprava: zbornik s prispevki simpozija ob tridesetletnici pravne slovesnosti v Rogu in ob stoletnici rojstva nadškofa dr. Alojzija Šuštarja 24. junija 2020 na SAZU*. Uredil Tadej Bajd. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2021.
- Godeša, Bojan. »O političnem delovanju ljubljanskega škofa dr. Gregorija Rožmana v prvih mesecih okupacije.« *Zgodovinski časopis* 67, št. 1–2 (2013): 152–70. Pridobljeno 2. 6. 2026. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-TYL2PF7G>.
- Godeša, Bojan. »O škofovi odgovornosti.« *Mladina*, 31. 7. 2015, 29.
- Godeša, Bojan. »Post-communist interpretations of the Second World War in Slovenia in comparison to those of other former Yugoslav nations.« *Slovene studies: Journal of the Society for Slovene Studies* 40, št. 1–2 (2018): 65–76.
- Godeša, Bojan. »Reconciliation instead of History.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 56, št. 3 (2016): 101–17.
- Godeša, Bojan. »Revizija in odpiranje novih obzorij-priložnost za 'drugačno' zgodovino?.« *Zgodovinski časopis* 63, št. 3–4 (2009): 440–58. Pridobljeno 2. 6. 2026. <http://hdl.handle.net/11686/14987>, <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-0E0FW1KN>.
- Godeša, Bojan. »Slovenian historiography in the grip of reconciliation.« V: *The Memory of Guilt Revisited: the Slovenian Post-socialist Remembrance Landscape in Transition* 46, št. 2 (2019). Uredila Oto Luthar in Heidemarie Uhl.
- Godeša, Bojan. »Social and cultural aspects of the historiography on Second World War in Slovenia.« V: *Sozialgeschichte und soziale Bewegungen in Slowenien = Social history and social movements in Slovenia*. Uredila Sabine Rutar in Rolf Wörsdorfer, 111–25. Essen: Klartext, 2009.
- Godeša, Bojan. *Čas odločitev. Katoliški tabor in začetek okupacije*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2011.
- *Governo Italiano – Presidenza del Consiglio – Il Giorno del ricordo*. Pridobljeno 2. 6. 2026. <https://presidenza.governo.it/USG/GiornoRicordo/index.html>.
- Graham, Robert A. *The Vatican and Communism during World War II, What Really Happened*. Ignatius Press, 1996.
- Griesser-Pečar, Tamara. *Das zerrissene Volk. Slowenien 1941–1946. Okkupation, Kollaboration, Bürgerkrieg, Revolution*. Wien, Köln, Graz: Böhlau Verlag, 2003.
- Griesser-Pečar, Tamara. *Razdvojeni narod. Slovenija 1941–1945. Okupacija, kolaboracija, državljanska vojna, revolucija*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004.
- Guštin, Damijan. *Za zapahi: prebivalstvo Slovenije v okupatorjevih zaporih 1941–1945*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2006.
- Hobsbawm, Eric. *Čas skrajnosti. Svetovna zgodovina 1914–1991*. Ljubljana: Sophia, 2018.
- Hobsbawm, Eric. *The Age of Extremes: The Short Twentieth Century 1914–1991. A History of the World, 1914–1991*. London, New York: Abacus, 1994.
- Hülsen, Astrid van. *Zid molka. Oblike dela z osebami z demenco na primeru validacije in drugih novih teorij*. Logatec: Firis Imperl & Co, 2010.

- Krajnc, Gregor. *Hoja s hudičem. Okupacija Slovenije in kolaboracija, 1941–1945*. Mengeš: Ciceron, 2014.
- Lemkin, Raphael. *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress*. New Jersey: The Lawbook Exchange, Ltd., 2008 (izvirnik izšel leta 1944 v New Yorku).
- Lukacs, John. *The Legacy of the Second World War*. Yale University Press, 2010.
- Matzer, Lisbeth. *Herrschaftssicherung im »Grenzland«*. *Nationalsozialistische Jugendmobilisierung in besetzten Slowenien (1941–1945)*. Paderborn, 2021.
- *Med sodbo sodišča in sodbo vesti. Dokumenti sodnega procesa proti škofu Gregoriju Rožmanu*. Ljubljana: Družina, 2009.
- *Medunarodni ugovori 1942*. »Sporazum o imovinsko-pravnem razrešenju bivše jugoslovenske države i o nekim drugim finansijskim pitanjima koja su s time u savezu.«
- *Nasprotniki NOB, 1. knjiga (tipkopis)*. »Poročilo Roberta W. Seton-Watsona 28. septembra 1941.«
- *Slovenija 1941–1945. Zmagoslavje premaganih*. Ljubljana: Družina, 1995.
- *Slovenija in pika! Uredili Boštjan Furlan, Ožbej Peterle in Marko Balažič*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2016.
- *Slovensko-italijanski odnosi 1880–1956 : poročilo slovensko-italijanske zgodovinsko-kulturne komisije = I raporti italo-sloveni 1880–1956 : relazione della commissione storico-culturale italo-slovena = Slovene-Italian relations 1880–1956 : report of the Slovene-Italian historical and cultural commission*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV: Ministrstvo za zunanje in evropske zadeve Republike Slovenije, 2025 (izvirnik Ljubljana: Nova revija, 2001). https://www.sistory.si/cdn/publikacije/44001-45000/44516/slo-ita-odnosi-1880-1956_2000.pdf.
- *Sprejeta besedila – Evropska zavest in totalitarizem – Četrtek, 2. april 2009*. Pridobljeno 2. 6. 2026. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-6-2009-0213_SL.html.
- Stiller, Alexa. *Völkische Politik. Praktiken der Exklusion und Inklusion in polnischen, französischen und slowenischen Annexionsgebieten 1939–1945, I in II*. Göttingen, 2022.
- Sturm, Michael in Martin Langebach. »Das Kriegsende als Erinnerungsort der extremen Rechten,« *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 13. 4. 2015.
- Suppan, Arnold. *Hitler-Beneš-Tito. Konflikt, Krieg und Völkermord in Ostmittel- und Südosteuropa*. Wien: Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2014.
- Winkler, Heinrich August. »Sich der Geschichte zu stellen, ist ein europäischer Imperativ. Dokumentation Gedenkstunde zum Ende des 2. Weltkrieges vor 70 Jahren.« *Das Parlament*, 11. 5. 2015/20–21, 2–4.
- Winkler, Heinrich August. *Der Lange Weg nach Westen, II., Deutsche Geschichte: Vom »Dritten Reich« bis zur Wiedervereinigung*. München: C. H. Beck, 2000.
- Zakrajšek, Kazimir. *Ko smo šli v morje bridkosti*. Washington, D. C., 1942.

Bojan Godeša, Vida Milošević Arnold, Matija Puškarić

BETWEEN MEMORY AND REVISIONISM: WORLD WAR II AND THE VALUES OF (SLOVENIAN) SOCIETY

SUMMARY

In contemporary historical interpretations – both in Slovenia and elsewhere in Europe and around the world – the role and significance of World War II, particularly the anti-fascist resistance, have been subject to systematic revisionism and devaluation. The authors emphasise that the Allied victory over Nazism and Fascism in World War II paved the way for a new world order, in which one of its symbolic foundations was the “never again” principle, embodied in the recognition of the anti-fascist resistance as a lasting value of the postwar world.

A critical analysis of the totalitarian paradigm concept, examining the past by comparing various forms of totalitarianism without taking into account the relevant historical context, forms the core of the discussion. After the fall of the Berlin Wall in 1989, this interpretive model became the dominant global framework for interpreting the past. Its defining characteristic was the marginalisation of World War II as a pivotal event in contemporary historical memory and consciousness, and its re-evaluation by downplaying the significance of the anti-fascist resistance and by relativising collaboration with Nazism. This process has enabled the historical rehabilitation of political movements that were ideologically aligned with Nazism and Fascism and fought on the side of the Axis powers (the Tripartite Pact) during the war. In the European Union, this understanding of the past has been significantly shaped by the 2009 Resolution on European Consciousness and Totalitarianism, which consolidated the totalitarian paradigm concept as an interpretive framework at the institutional level. As World War II gradually loses its status as a “good war” (John Lukacs), the shared framework of values centred on democracy and humanism is eroding.

In the second part, the text examines the conditions in contemporary Slovenian society, which, while specific and unique, also reflect the broader European and global context. In Slovenia, fierce ideological disputes over the interpretation of the war-time period have persisted since 1990. Attempts to rehabilitate collaboration, pursued within the framework of the “national reconciliation” concept presented in 1990 by the (provincial) Slovenian Bishops’ Conference, lack any scientific basis. They merely deepen the divisions within Slovenian society and pass on an outdated ideological model to younger generations.

In the final part, the authors present the “Memories Live On” project, which focuses on collecting testimonies from older witnesses about World War II. The project fosters intergenerational dialogue and helps preserve memories of wartime experiences. The witnesses emphasise the importance of recording these stories, as doing so

helps preserve memories and serves as a reminder for future generations. The project contributes to understanding history, strengthening social cohesion and democratic values, and promoting a message of peace by emphasising the “no more war” warning. According to an occupational therapist participating in the project, it also serves as a spontaneous form of reminiscence therapy.